

УДК 595 (092.2) [Shapiro D.S.]

© 1997г. В.М. ГРАММА

**ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ДОРИ САМІЙЛІВНИ ШАПІРО - ПРОФЕСОРА
ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

1 жовтня 1997 року Харківське ентомологічне товариство відзначило видатну подію в своїй історії - 100-річчя з дня народження відомого радянського ентомолога, одного з організаторів біологічного факультету та кафедри ентомології Харківського державного університету, професора і доктора біологічних наук, активного члена ентомологічного товариства Дори Самійлівни Шапіро. На жаль, наукова діяльність професора Д.С. Шапіро до цього часу не дістала висвітлення. Одразу ж після її смерті, в 1976 році, редакція "Вестника зоологии" повернула наші матеріали, присвячені її пам'яті, бо саме тоді вийшла чергова постанова ЦК КПРС про заборону друкувати ювілейні чи поминальні статті про тих учених, які були рангом нижче академіка чи член-кореспондента - хоча трудова діяльність Д.С.Шапіро була належним чином пошанована державою - вона була нагороджена медаллю "За доблестный труд" у період Вітчизняної війни та орденом Трудового Червоного прапора.

На сьогодні ми маємо декілька розпорошених у різних виданнях публікацій про окремі фрагменти її громадської та наукової діяльності [60 - 71].

Дора Самійлівна Шапіро народилася 1 жовтня 1887 році в місті Кременчузі Полтавської губернії. В 1918 році вона закінчила акушерські курси, в 1919 - 1920 роках працювала в Краматорському інфекційному бараці при заводській лікарні. В 1920 - 1922 роках працювала на партійній роботі в Донбасі у Славянську та Шахтах. В 1922 році вступила на природниче відділення Харківського інституту народної освіти, після закінчення якого в 1926 році була залишена асистентом, а з 1927 року - аспірантом на секції прикладної зоології, керованої академіком Олександром Михайловичем Нікольським. Будучи аспірантом з 1927 по 1930 рік, Д.С. Шапіро займалася проблемами сільськогосподарської ентомології під керівництвом професора Івана Костянтиновича Тарнани.

Скупі хронікальні рядки свідчать, що в 1930 році на базі секції прикладної зоології було створено Харківську філію Українського НДІ, а з 1933 року - Харківський зоолого-біологічний НДІ при Харківському університеті [60, 62]. Для підготовчої роботи по організації нової установи наказом міністра освіти було створено тимчасову комісію у складі І.М. Буланкіна, Д.С. Шапіро, Т.В. Радіонової, О.В. Нагорного, М.М.Фадеева, В.Л. Паулі. Було створено 3 сектори, в тому числі і сектор екології й фауністики, в якому стала працювати старшим науковим працівником Д.С. Шапіро. Завідуючим цього сектору був запрошений видатний еколог, професор Володимир Володимирович Станчинський, який з 1929 року (по сумісництву) завідував кафедрою зоології хребетних у ХДУ. Як стверджує американський історик Дуглас Вайнер, В.В. Станчинський, будучи засновником науково-дослідного зоологічного інституту при університеті і керманічем екологічного відділу цього інституту, став "непререкаемым авторитетом и любимым профессором своих студентов " [72, с. 282]. Одночасно він був завідуючим науковою частиною Степового інституту в Асканії-Нова.

Сектор екології й фауністики з моменту його організації під керівництвом В.В. Станчинського розгорнув широкі біоценологічні дослідження, характер яких був висвітлений у чисельних публікаціях [72 - 75, 77 - 78]. Д.С. Шапіро в цьому секторі продовжувала займатися вивченням ентомофауни деяких агроценозів (бобових культур), біологією та екологією окремих видів шкідників (горохова попелиця, рижівий довгоносик, павутинний кліщик).

В 1933 році, напередодні V з'їзду зоологів, анатомів і гістологів, був видрукований 1-й том сектору екології ЗооБІНу, в якому були викладені теоретичні основи молодої науки - біоценології (статті В.В. Станчинського, С.І. Медведєва, Т.В. Радіонової), теоретичні положення якої увійшли в протиріччя з офіційною наукою лисенківського-презентівського пошибу. То ж не дивно, що автори теоретичних біоценологічних праць В.В. Станчинський, С.І. Медведєв були кваліфіковані як "враги советской науки" (79) і невдовзі заарештовані. Проведення ж у Харкові чергового 5-го з'їзду зоологів, анатомів і гістологів було заборонено, а перший випуск "Трудов сектора экологии зоолого-биологического института при ХГУ" надовго відправлений до спецсховищ.

У цьому збірнику була видрукована передова стаття Д.С. Шапіро "Биоценология на службе социалистического строительства", в якій одночасно поєднуються безперечно вірні, на наш погляд, методичні підходи до вивчення біоценозів ("характерной чертой советской биоценологии должен быть комплексный характер биоценологических исследований... с учетом системы взаимно увязанных между собою факторов: растительность, почва, климат, фауна") [4, с. 18]. З огульною безпідставною критикою "классово-чуждых методологических направлений в биоценологии", "теологических", "механистических представлениях о биоценологии" Морозова П.Ф., Сукачева В.М., Пачоського І.К. та інших видатних екологів [4, с.14 - 15], що перегукується з пануючими на той час лозунгами І.І. Презента, що були узаконені напередодні на Всесоюзній фауністичній конференції 1932 року, про те що "советский фаунист должен быть изобретателем, подбирающим фауну для соцстроительства" [76].

Після арешту професора В.В. Станчинського та його соратників (О.А. Яняти, С.І. Медведева) сектор екології з 1935 року очолив професор Ілля Борисович Волчанецький, який продовжив розпочаті попередником біоценологічні дослідження, і головну увагу приділив вивченню закономірностей формування фауни (птахів, ссавців, комах) штучних лісосмуг у залежності від характеру цих насаджень, джерел заселення їх, економічного значення найголовніших представників та можливості реконструкції фауни полезахисних смуг відповідно до потреб лісового та польового господарств [62].

Дослідження Д.С. Шапіро були присвячені особливостям формування ентомофауни полезахисних лісових смуг та вивченню ентомонаселення злакових та бобових культур у структурі цих ценозів.

Поряд з роботою в ЗооБІНі Д.С. Шапіро вела широку викладацьку та громадську роботу. З 1930 по 1933, а потім з 1936 по 1944 роки була деканом біологічного факультету університету. Одночасно поза межами університету вела громадську роботу: в 1924 - 1926 роках викладала в міській партшколі, з 1927 по 1935 рік завідувала кафедрою біології у Всеукраїнському інституті комуністичної освіти.

У нелегких умовах евакуації Д.С. Шапіро налагоджує викладання на біологічному факультеті Казахського університету, де була деканом з 1941 по 1944 рік. Після визволення м.Харкова від фашистських окупантів Д.С. Шапіро повертається у рідне місто і активно включається до викладацької та наукової діяльності.

У перші післявоєнні роки ректор Харківського університету професор Іван Миколайович Буланкін запрошує найкращих фахівців на біологічний факультет, а серед них (навіть не кандидата наук - до того ж раніше репересованого) Сергія Івановича Медведева, який уже з 1 вересня 1946 року очолив вперше створену в Україні не без участі Д.С. Шапіро кафедру ентомології. Спільна наукова та викладацька праця Д.С. Шапіро і С.І. Медведева визначила діапазон подальших наукових досліджень Дорі Самійлівни та основні напрями наукової діяльності медведєвської ентомологічної школи, біля витоків якої була Д.С. Шапіро. У травні 1946 року С.І. Медведєв захищає кандидатську дисертацію, через рік - докторську, а в січні 1949 року йому було присвоєно звання професора біологічних наук. С.І. Медведєв порекомендував Дорі Самійлівні зайнятися еколого-фауністичним вивченням однієї із слабо досліджених груп жуків-листодів - земляних блошок (підродина *Halticinae*) і по суті став її науковим керівником.

На кафедрі ентомології під керівництвом С.І. Медведева були відновлені широкі еколого-фауністичні дослідження природних степових та лісових ценозів півдня європейської частини СРСР. На протязі 25 років були організовані (спільно з ботаніками та орнітологами) комплексні експедиції та стаціонарні дослідження природних та похідних біогеоценозів України, Молдавії, Північного Кавказу, Дагестану. Душею цих досліджень була невтомний ентомолог-польовик Д.С. Шапіро, яка 20 років брала участь у цих експедиціях. Багаті ентомологічні матеріали, зібрані в експедиціях, послужили основою для написання багатьох кандидатських та докторських дисертацій не лише ентомологів Харкова, але й Києва, Одеси, Ленінграда.

В 1954 році Д.С. Шапіро захистила докторську дисертацію на тему: "Фауна земляних блошек (*Coleoptera, Chrysomelidae, Halticinae*) в лесостепной и степной зоне УССР", а в 1955 - отримала звання професора. За 30 післявоєнних років Д.С. Шапіро опублікувала біля 50 наукових праць, які були причячені особливостям фауни *Halticinae, Hispinae, Cassidinae*, їх зональному і біотопічному розподілу в межах півдня європейської частини СРСР (Україна, Молдавія, Північний Кавказ, Дагестан). Були виявлені особливості фауни земляних блошок багатьох степових заповідників України (Стрілецький степ, Хомутівський степ, Провальський степ, Черноморський заповідник, Михайлівська цілина). Особливу увагу було приділено вивченню особливостей формування фауни цієї групи комах полезахисних лісових смуг, агролісомеліоративних розплідників, агроценозів, особливо в умовах зміни природних комплексів під впливом господарської діяльності людини (зрошення, освоєння цілинних земель, будівництва водосховищ, створення лісосмуг).

Будучи провідним фахівцем *Halticinae*, вона описала для науки 4 нових види земляних блошок: *Phyllotreta oglobliini* із Асканії-Нова, *Phyllotreta parfentjevi* із Казахстану, *Haltica daghestanica* із Дагестану, *Longifarsus medvedevi* із степової зони України [33, 37, 42, 55]. Серед академічних праць виділяються: визначник земельних блошок, шипоносок, щитоносок європейської частини СРСР [49] та довідник шкідників сільського господарства цієї групи жуків [58].

Мені пощастило біля 10 років працювати на кафедрі ентомології з цією чудовою людиною. Вона була моїм офіційним керівником дипломної роботи, присвяченої водяним жукам Харківської області. В Дорі Самійлівні поєднувалися чуйність та висока вимогливість, порядність та принциповість, людяність та організаторські здібності. Д.С. Шапіро була неофіційним керівником кафедри, С.І. Медведєв займався майже виключно викладацькою та науковою діяльністю. Вона немов досвідчений лоцман впевнено вела кафедральний корабель, обминаючи підступні мілини та підводні рифи. Д.С. Шапіро створювала на кафедрі той мікроклімат, ту творчу ділову атмосферу, які сприяли науковій діяльності студентів, аспірантів та викладачів кафедри. Не випадково, що під її керівництвом успішно захистили кандидатські дисертації Роман Адольфович Огуль, Юлія Петрівна Максимова, Лідія Петрівна Істоміна. В кінці 60-х років та на початку 70-х років прийшло молоде талановите покоління студентів: Саша Кирейчук, Саша Прісний, Лена Астахова, Люда Пєєва, Саша Бартєнев, Віталій Кошєєв, Володя Перваков, Володя Міняйло, Тая Маркова, Сєрєжа Бухало, Света Гамаюнова, Саша Шатровський, Іра Леженіна, Тая Магмедова, - які зробили свої перші кроки в науку під керівництвом С.І. Медведєва та Д.С. Шапіро.

В 1971 році Д.С. Шапіро пішла на заслужений відпочинок. Тоді ж без будь-яких підстав керівництво університету та факультету закрило кафедру ентомології, яка щойно відсвяткувала свій 25-річний ювілей.

1 квітня 1976 року після недовготривалої хвороби Д.С. Шапіро відійшла у вічність. Оцінюючи її науковий і життєвий шлях, зазначу, що Д.С. Шапіро залишила помітний слід в історії біологічного факультету Харківського університету. Вона приймала участь у створенні кафедри ентомології, у формуванні медведєвської школи ентомологів. Людина чуйного серця, навчитель, невтомний у наукових пошуках дослідник, вірний товариш, мудрий наставник молоді - такою залишилася Д.С. Шапіро в серцях і пам'яті тих, хто її знав, хто спілкувався з нею. А нижче наведений список її наукових праць буде слугувати матеріалом та взірцем майбутнім ентомологам для подальших еколого-фауністичних та історичних досліджень.

Хронологічний список ентомологічних праць Д.С. Шапіро

1.Короткі відомості про динаміку деяких видів шкідників стручкових культур//Праці Харк. т-ва дослідників природи. - 1930. - Т.53: н.д. кафедри зоології, №1: Ювіл. зб., присвячений Г.Ф. Арнольду. - С. 134 - 138. Бібліогр.: 6 назв.

2. Матеріали до вивчення жуків-свинок (*Curculionidae*) Харківщини //там же. - С. 139 - 145. Бібліогр. : 9 назв.

3. Замітки про рижієвого довгоносика // Шляхами досвіду. - 1930. - №7. - С. 19 - 20.

4.Биоценология на службе социалистического строительства // Проблемы биоценологии: Материалы для работ секции биоценологии V Всесоюзн. съезда зоологов, анатомов, гистологов / под ред. В.В. Станчинского. - Харьков, 1933. - С. 12 - 19. - (Тр. сектора экологии зоол.-биол. ин-та при Харьк. гос. ун-те;Т. 1, вып. 1).

5.До біології і екології горохової попелиці *Acirthosiphon pisi* Kalt. //Уч. зап. Харк. ун-та. - 1936. - № 6 - 7. - С. 251 - 255. Бібліогр. : 4 назв.

6. Матеріали до вивчення екології павутинного кліщика *Epitotranichus sp.* на сої // Праці Н.Д. Зоол.-біол. ін-ту Харк. ун-ту. - 1936. - Т. 1: Ювіл. зб. до 130-річчя ХДУ. - С. 172 - 174.

7. Шкідник рижію - скритнохоботник (*Ceutorrhynchus syrites* Germ.) // Там же. - С. 175 - 184. Бібліогр.: 10 назв. Рез. англ. мовою. Малюнок виконаний художником Вс. Аверінім.

8. До питання про добові міграції комах в умовах полежахисних смуг // Учен. зап./ Харк. ун-та. - 1940. - № 19: Ювіл. видання: СХХХV (1805 - 1940). - С. 157 - 171. Бібліогр.: 8 назв.

9.Наблюдения над насекомыми, живущими на эспарцете и люцерне // Праці Н. Д. зоол.-біол. ін-ту Харк. ун-ту. - 1940. . Т. 8 - 9: сектор екології. - С. 363 - 375. Бібліогр. : 13 назв. Рез. на англ. яз.

10.Энтомофауна травяного покрова опушек полежахисных полос // там же. - С. 47 - 67. Библиогр.: 12 назв. Рез. на англ. яз.

11. Вредители и полезные насекомые на бобовых растениях в условиях полежахисных полос //Праці Н. Д. Зоол.-біол. ін-ту Харк. ун-ту. - 1941. - № 10 -11. - С. 411 - 417. Бібліогр.: 10 назв. Рез. на англ. яз.

12. Материалы по фауне полужесткокрылых (*Heteroptera*) в условиях полежахисных полос // там же. - С. 399 - 409. - Библиогр. : 7 назв. Рез на англ. яз.

13.Насекомые хлебных злаков в условиях полежахисных полос Мариупольской лесной опытной станции Сталинской области // Наук. хроніка /Харк. ун-т. - 1946. - № 3 - 4. - С. 28.

14. Жуки-блошки в условиях лесополосного хозяйства // Вторая экологическая конференция по проблеме: "Массовые размножения животных и их прогноз": Тез. докл. - К.: 1950. - С. 228.
15. Эколого-фаунистическая характеристика жуков-блошек некоторых вариантов степей Украины // Там же. - С. 229 - 230.
16. Фауна жуков-блошек лесостепных районов Харьковской и Сумской областей // Уч. зап. / Харьк. гос. ун-т. - 1950. - Т. 33: Тр. НИИ биологии. - Т. 14 - 15. - С. 147 - 172. Библиогр.: 5 назв.
17. Экологическая характеристика земляных блошек (*Coleoptera*, сем. *Chrysomelidae*, *Halticinae*) Провальской степи // Там же. - С. 111 - 124. Библиогр.: 7 назв.
18. Вредные виды блошек в условиях лесных ползащитных полос / Д. С. Шапиро, А.Г. Трель // Зоол. журн. - 1950. - Т. 29, вып. 5. - С. 399 - 404. Библиогр.: 4 назв.
19. О происхождении и формировании энтомофауны ползащитных полос в степной зоне УССР. С.И. Медведев, М.П. Божко, Д.С. Шапиро // Зоол. журн. - 1951. - Т. 30, вып. 4. - С. 309 - 318. Библиогр.: 6 назв.
20. Фауна земляных блошек (*Coleoptera*, *Chrysomelidae*, *Halticinae*) Хомутовской степи // Энтومол. обозрение. - 1951. - Т. 31, вып. 3 - 4. - С. 416 - 421. Библиогр.: 6 назв.
21. Источники формирования фауны вредных насекомых ползащитных лесных полос / С.И. Медведев, М.П. Божко, Д.С. Шапиро // Защита лесонасаждений от вредителей и болезней: Тр. респ. конф. по вопросам развития степного лесоразведения в Украинской РСР. - К., 1952. - С. 39 - 46.
22. Фауна вредителей агролесомелиоративных питомников в лесостепной и степной зонах Украины / С.И. Медведев, А.Г. Трель, Д.С. Шапиро // Там же. - С. 47 - 60
23. О влиянии орошения на энтомофауну в районе строительства Каховской ГЭС / С.И. Медведев, М.П. Божко, Д.С. Шапиро // Зоол. журн. - 1952. - Т. 31, вып. 3. - С. 347 - 360. Библиогр.: 3 назв.
24. Фауна блошек (*Halticinae*) Михайловской степи Сумской области // Энтومол. обозрение. - 1952. - Т. 32. - С. 214 - 225.
25. Вредители агролесомелиоративных питомников / С.И. Медведев, А.Г. Трель, М.П. Божко, Д.С. Шапиро // Уч. зап. / Харьк. ун-т. - 1953. - Т. 48: Тр. НИИ биологии. - Т. 18. - С. 7 - 46. Библиогр.: 9 назв.
26. К изучению жуков-блошек ползащитных лесных полос степей Восточной Украины // Там же. - С. 113 - 124. Библиогр.: 7 назв.
27. Особенности распределения и формирования фауны земляных блошек в ползащитных полосах степей Украины // Там же. - С. 125 - 133. Библиогр.: 12 назв.
28. Фауна земляных блошек Стрелецкой степи Ворошиловградской области // Там же. - С. 171 - 178. Библиогр.: 9 назв.
29. Фауна земляных блошек в районе строительства Каховской ГЭС // Зоол. журн. - 1953. - Т. 32, вып. 6. - С. 1162 - 1174. Библиогр.: 6 назв.
30. Фауна земляных блошек в лесостепной и степной зонах УССР (насекомые жесткокрылые, семейство листоедов): автореф. дис... доктора биол. наук / Харьков. гос. ун-т. - Х., 1954. - 14 с.
31. Фауна земляных блошек в лесостепной и степной зонах УССР (насекомые жесткокрылые, семейств листоедов / Харьков. гос. ун-т. - Харьков, 1954. - Т. 1. - 354с., Т. 2. - 325 с., машинопись.
32. Эколого-фаунистический анализ фауны земляных блошек лесостепной и степной зоны УССР // Третья экологическая конференция: Тез. докл. - Ч. 1. - К.: Изд-во Киев. гос. ун-та, 1954. - С. 280 - 284.
33. Описание нового вида земляной блошки (*Coleoptera*, *Chrysomelidae*) из Украинской ССР // Энтومол. обозрение. - 1956. - Т. 35, вып. 1. - С. 152 - 153, рис. С.И. Медведева нового вида *Longitarsis medvedevi* Shapiro.
34. К познанию фауны жуков (*Coleoptera*) Молдавской ССР и сопредельных районов Украины / С.И. Медведев, Д.С. Шапиро // Уч. зап. Харьк. гос. ун-та. - 1957. - Т. 90.: Тр. НИИ биологии и биол. фак-та. - Т. 30. - С. 173 - 206. - Библиогр.: 9 назв.
35. Эколого-фаунистическая характеристика земляных блошек Черноморского государственного заповедника // Уч. зап. Харьк. ун-та. - 1957. - Т. 89: Тр. НИИ биологии и биол. фак-та. - Т. 27. - С. 27 - 38. Библиогр.: 13 назв.
36. Эколого-фаунистический обзор листоедов юга европейской части СССР // Третье совещание Всесоюз. энтомол. о-ва: Тез. докл... Тбилиси, 4 - 9 окт., 1957. - Ч. 1. - М.:Л., 1957. - С. 27 - 29.
37. Новый вид земляной блошки (*Coleoptera*, *Chrysomelidae*) из Казахстана // Энтومол. обозрение. - 1958. - Т. 37, вып. 3. - С. 432 - 433.

38. К 60-летию проф. С.И. Медведева // Энтомолог. обозрение. - 1959. - Т. 38, вып. 3. - С. 702.
39. Обзор фауны земляных блошек (*Chrysomelidae, Halticinae*) Украины // 4-й съезд Всесоюз. энтомолог. о-ва. Ленинград, 29 янв. - 3 февр. 1966г. : Тез. докл. - Ч. 1. - М.:Л., 1959. - С. 192 - 194.
40. Эколого-фаунистичний огляд земляних блошок Криму (*Coleoptera, Chrysomelidae, Halticinae*) // Проблеми ентомології на Україні : до 100-річчя Всесоюзн. ентомолог. т-ва / АН УРСР. Укр. ентомолог. т-во. - К. : Вид-во АН УРСР. - 1959. - С. 95 - 97.
41. Характерні риси фауни жуків Кримського заповідника ім. В.В. Куйбишева // Там же. - С. 97 - 98.
42. Новые и малоизвестные палеарктические виды листоедов из родов *Haltica* Mull. и *Phyllotreta* Foudras (*Coleoptera, Chrysomelidae*) // Энтомолог. обозрение. - 1960. - Т. 39, вып. 1. - С. 187 - 188.
43. Обзор фауны земляных блошек Крыма (*Coleoptera, Chrysomelidae, Halticinae*) // Зоол. журн. - 1961. - Т. 40, вып. 6. - С. 833 - 838. - Библиогр. 8 назв... Рез. англ. яз.
44. Эколого-зоогеографические особенности *Psylliodes* Latreille европейской части СССР и Северного Кавказа (*Coleoptera, Chrysomelidae*) // Вопросы экологии. Т. 7 : Вопросы экологии наземных беспозвоночных : по материалам 4-ой эколог. конф. - К. : Высшая школа, 1962. - С. 202 - 203.
45. К фауне и экологии листоедов (*Coleoptera, Chrysomelidae, Halticinae, Cassidinae*) северо-востока Лесостепи и Полесья Украины / Д.С. Шапиро, Н.Н. Чернышенко // Энтомолог. обозрение. - 1963. - Т. 42, вып. 3. - С. 576 - 581. - Библиогр. : 8 назв.
46. Особенности распространения земляных блошек в Левобережной Украине (*Coleoptera, Chrysomelidae, Halticinae*) // Вторая межвузовская научная конференция по изучению природных и трудовых ресурсов, размещении промышленности и сельского хозяйства Левобережной Украины и их использование. 11 - 13 дек. 1963 г. : Тез. докл. - Харьков, 1963. - Вып. 7 : Почвенно-биологическая секция. - С. 90 - 92.
47. Фауна земляных блошек из рода *Psylliodes* Latreilli Европейской части СССР (отряд жесткокрылые, семейство листоеды) // Уч. зап. Харьк. ун-та. - 1963. - Т. 140 : Тр. биол. фак-та по генетике и зоологии. - Т. 36. - С. 82 - 107. Библиогр. : 68 назв.
48. Фауна земляных блошек из рода *Phyllotreta* Stephens европейской части СССР (*Coleoptera, Chrysomelidae, subfam. Halticinae*) // Вопросы генетики и зоологии. - Харьков : Изд-во ХГУ, 1964. - С. 82 - 107. Библиогр. : 91 назв.
49. Chrysomelidae: Halticinae, Hispinae, Cassidinae: [определитель видов] // Определитель насекомых европейской части СССР в 5 т. - Т. 2 : Жесткокрылые и веерокрылые. - М.:Л. : Наука, 1965. - С. 451 - 474.
50. Характерные черты фауны земляных блошек Левобережной Украины (Жесткокрылые, семейство листоедов) // Природные и трудовые ресурсы Левобережной Украины и их использование : Материалы 2-ой межведом. науч. конф. - М. : Недра, 1966. - Т. 7. : Геоморфология, климат, почвы, растительность и животный мир, физическая география. - С. 328 - 331.
51. Обзор фауны жуков-щитосок (*Coleoptera, Chrysomelidae, Cassidinae*) юга европейской части СССР // Природные и трудовые ресурсы Левобережной Украины и их использование : 3-я межведом. научн. конф. 23 - 30 ноябр. 1967 г. : Тез. докл. - Х., 1967. - вып. 4 : Физическая география, почвоведение, биология и охрана природы. - С. 165 - 166.
52. Характерные черты фауны листоедов-вредителей из подсемейства земляных блошек юга европейской части СССР // Биологическая наука в университетах и педагогических институтах Украины за 50 лет : Матер. межвуз. респ. конф. - Х. : Изд-во ХГУ, 1968. - С. 258 - 260.
53. Обзор фауны земляных блошек (*Coleoptera, Chrysomelidae, Halticinae*) Дагестана и сопредельных районов низменности // Энтомолог. обозрение. - 1969. - Т. 48, вып. 2. - С. 277 - 284. - Библиогр. : 8 назв. Рез. англ. яз.
54. Сергей Иванович Медведев (к 70-летию со дня рождения) // Вестн. зоологии. - 1969. - № 2. - С. 83 - 84. С. 84 : Работы С.И. Медведева (22 назв.). С. 83 : фото С.И. Медведева.
55. Новый вид листоеда рода *Haltica* (*Coleoptera, Chrysomelidae*) из Дагестана // Энтомолог. обозрение. - 1970. - Т. 49, вып. 3. - С. 656.
56. Обзор фауны *Halticinae* (*Coleoptera, Chrysomelidae*) Северного Кавказа // Вестн. Харьк. ун-та. - 1970. - № 39 : сер. биол., вып. 2. - С. 74 - 78. Библиогр. : 6 назв.
57. К изучению фауны жуков-щитосок (*Coleoptera, Chrysomelidae*) юга европейской части СССР // Природные и трудовые ресурсы и их использование : материалы 3-ей межвед. конф. - М. : Недра, 1972. - С. 123 - 127.

58. Подсем. *Halticinae* - земляные блошки, блошаки; подсем. *Hispinae*; подсем. *Cassidinae* - щитоноски // Насекомые и клещи - вредители сельскохозяйственных культур. Т 2 : Жесткокрылые. - Л. : Наука. - Ленинград. отд., 1974. - С. 179 - 196.

59. Материалы к эколого-фаунистическому обзору семейства мягкотелок (*Coleoptera*, *Cantharidae*) Украины / Д.С. Шапи́ро, Л.П. Истомина // Вестн. зоологии. - 1975. - № 1. - С. 52 - 55. - Библиогр. : 10 назв.

Література про Д.С. Шапи́ро

60. Зоолого-біологічний науково-дослідний інститут при Харківському державному університеті : матеріали з історії інституту до 130-річного ювілею ХДУ // Праці НД зоол.-біол. ін-ту ХДУ. - 1936. - Т. 1: Ювіл. зб. - С. 261 - 286. С. 261, 266, 279 - 280, 281 : про Д.С. Шапи́ро.

61. Про відзначення працівників Харківського держ. університету. Наказ № 2905 від 23 черв. 1940 р. [Нагорода грамотою НКО УРСР канд. біол. наук Шапи́ро Д.С.] // Зб. наказів та розпоряджень НКО УРСР. - 1940. - № 16 - 17. - С. 19 - 20.

62. Махінко В.І. Науково-дослідний зоолого-біологічний інститут Харківського державного університету за 10 років (1930 - 1940 рр.) // Праці Н.Д. зоол.-біол. ін-ту Харк. ун-ту. - 1941. - № 10 - 11. - С. 1 - 15. С. 2, 4, 11 - 13 : про Д.С. Шапи́ро.

63. Очерк истории в Харьковском университете / И.Б. Волчанецкий, С.И. Медведев, М.П. Воловик // Уч. зап. / Харьк. ун-т. - 1955. - Т. 59 : Тр. НИИ биологии и биолог. фак-та. - Т. 22 : Очерки по истории биологии в Харьковском университете. - С. 81 - 122. Библиогр. : С. 111 - 122 (333 назв.). С. 101 - 102, 106, 107 : о Д.С. Шапи́ро. Фото 1 : кафедра энтомологии и отдел экологии БИНа : проф. Д.С. Шапи́ро (стоит 2-я справа).

64. Харьковский государственный университет им. А.М. Горького за 150 лет / С.М. Королевский, Н.К. Клесник, В.И. Астахов и др. - Харьков : Изд-во ХГУ, 1955. - 386 с. С.361, 375 : о проф. Д.С. Шапи́ро.

65. Маркевич О.П. До історії ентомологічних досліджень на Україні // Проблеми ентомології на Україні / УЕТ (респ. відділення ВЕТ) АН УРСР. - К. : Вид-во АН УРСР, 1959. - С. 13 - 18. С. 15 : про Д.С. Шапи́ро.

66. Медведев С.И. О состоянии изученности энтомофауны проблемах энтомологии южной зоны европейской части СССР // Материалы экологического совещания по проблеме "Биологические основы реконструкции, рационального использования и охраны фауны южной зоны европейской части СССР" : Кратк. содерж. докладов. - Кишинев, 1965. - С. 385 - 394. С. 388, 390 : о Д.С. Шапи́ро.

67. Столярова Н. Ветераны університету : [Про Д.С. Шапи́ро] // Харк. ун-т. - 1967. - 26 верес. - С. 1 - (називаймо кращих). С. 1 : фото Д.С. Шапи́ро.

68. Мазурмович Б.М. Развитие зоологии на Україні. - К. : Вид-во КДУ, 1970. - 230 с. С. 200 : про Д.С. Шапи́ро.

69. Долин В.Г., Мамонтова В.А., Крышталь А.Ф. Класс насекомые (*Insecta*) // Развитие биологии на Украине. В 3-х томах. Т. 3. : Развитие зоологических и гидрологических исследований... - К. : Наук. думка, 1985. - С. 28 - 39. С. 29 : о Д.С. Шапи́ро.

70. Грама В.М. Основні шляхи розвитку ентомологічних та арахнеологічних досліджень у Харкові (1832 - 1991) // 4-й з'їзд Українського ентомологічного товариства: Тез. доповідей (Харків, вересень, 1992 р.). - Х., 1992. - С 5 - 9. С. 6, 7 : про Д.С. Шапи́ро.

71. Рідний край : навч. посібник з природознавства / За ред. акад. АПН України Ф. Прокопенка. - Х., 1994. - 582 с. С. 59 : про Д.С. Шапи́ро.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Вайнер (Уинер) Д. Экология в Советской России : архипелаг свободы, заповедники и охрана природы / пер. с англ. Послесл. и ред. Ф.Р. Штильмарка. - М. : Прогресс, 1991. - 398с.
- Грамма В.Н. Еретика и бунтари : о первых советских ученых-природоохранителях // Завтра будет поздно : сб. статей. - Х. : Прапор, 1990. - С. 60 - 61. С. 38 - 49 : о В.В. Станчинском.
- Грамма В.Н. Краткий очерк жизни и деятельности профессора В.В. Станчинского (1882 - 1942) // Владимир Владимирович Станчинский - профессор Харьковского университета : библиогр. указ. / В.Н. Грамма, М.Г. Швалб. - Харьков, 1992. - С. 4 - 16.
- Грамма В.Н. Краткий очерк жизни и деятельности профессора С.И. Медведева // Сергей Иванович Медведев - профессор Харьковского университета : библиогр. указ. - Х., 1991. - С. 3 - 13.
- Кириянова Е. Всесоюзная фаунистическая конференция // Природа. - 1932. - № 5. - С. 453 - 458.

- Нечаева Н.Т. Медведев С.И. Памяти Владимира Владимировича (к истории биоценологии в СССР) // Бюл. Москов. о-ва испыт. природы. Отд. биол. - 1977. - Т. 82, вып. 6. - С. 109 - 117. Фото юбиляра.
- Нечаева Н.Т. Полвека в Кара-Кумах. - Ашгабад : Ылым, 1993. - 256 с. С. 11, 12, 14 - 17, 20 - 31, 35 - 37, 40 - 41, 45 : о В.В. Станчинском
- Нуринов А.А. Выше классовую бдительность в науке! // Тр. НИИ гибридизации и акклиматизации с. х. животных в Аскании-Нова. - М.;Л., 193. - Т. 2. - С. 5 - 10.